

register achterin prachtige hulpmiddelen voor onderweg.  
Het K.D.C. bevestigt met zulke uitgaven zijn goede naam.

P.L. Schram

W. de Greef, *Carl A. F. Schwartz (1819-1870) (Vergeten eerstelingen)*. Leiden, J.J. Groen en zoon 1990. Geill., 112 blz., f 22,50.

In een serie 'Monografieën van Messiasbelijdende joden' kan Schwartz niet ontbreken; 'geheel vergeten' is hij zeker niet, zoals de auteur terecht opmerkt (blz. 7). Het accent ligt voor de uitgever waarschijnlijk meer op het feit dat z.i. 'de eerstelingen' (n.l. de christenen uit de Joden) in het vergeetboek raken in de discussies rondom de relatie Jodendom-Christendom, dan dat de in de serie geportretteerden nu tot de geheel onbekenden zouden behoren in de Nederlandse kerkgeschiedenis. Na een zeer summiere inleiding over de positie van de joden in Nederland aan het begin van de negentiende eeuw en van de zending onder de joden in dezelfde periode, volgt een schets van Schwartz' leven: hij werd geboren in Polen, studeerde in Berlijn alwaar hij tot het Christendom overging (in 1837). Hij werkte als zendeling onder de Joden in Constantinopel - met een tussenstop in Boedapest -, in Berlijn, in Amsterdam (van 1849-1864) en tot zijn plotselinge overlijden in Londen (hier was hij 'gewoon' predikant). In de hoofdstukken III en IV wordt nader ingegaan op Schwartz' loopbaan in Amsterdam en zijn (allengs moeilijker wordende) relatie tot de Hervormde Gemeente in de hoofdstad. In hoofdstuk V worden 'enkele belangrijke theologische gedachten' van Schwartz uiteengezet. Een bibliografie van geschriften (nagenoeg identiek aan die in het *Biografisch Lexicon*) en een slotbeschouwinkje sluiten het boek af. Ik ben geneigd hoofdstuk V het belangrijkste van het boekje te achten, nergens elders wordt bij mijn weten systematisch ingegaan op de theologische inzichten van Schwartz. Een compliment voor de auteur. De biografische gegevens verschaffen weinig 'nieuw licht', terwijl hier toch allerlei vragen liggen (men vergelijk het *Lexicon*, II, 400-401, waar méér literatuurverwijzingen worden gegeven); Evenhuis schrijft m.i. inzichtelijker over de Amsterdamse periode in zijn *Ook dat was Amsterdam*, V, 252-264. De overgang in Berlijn (in die bepaalde tijd!), Schwartz als wegbereider van de Doleantie, als 'paria der orthodoxen', het zijn vragen die nauwelijks aan bod komen. Op blz. 48 meent De Greef de auteur van het *Memorboek*, M.H. Gans, te moeten kapittelen die had geschreven: 'Dr. Schwartz gaf iedere jood die zich liet dopen f. 200,--' (blz. 344). Dat Gans zich hier kon beroepen op Evenhuis (*a.w.*, 254), is hem zeker